

Гуз А. М.,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ОСОБЛИВОСТІ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ “ПРАВА ЛЮДИНИ” В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ

У статті розглянуті особливості викладання навчальної дисципліни “Права людини” в загальноосвітніх навчальних закладах України.

Ключові слова: викладання, дисципліна, права людини, правова система, особистість.

Одразу після розпаду СРСР в 1991 році і його політичної системи перед українським суспільством постала проблема створення нової правової системи. Це безпосередньо стало причиною переопрацювання теоретичної та навчально-методичної бази викладання правознавства у школі. На перше місце на той час стала проблема методичного забезпечення навчального процесу викладання правознавства у школі, ознайомлення учнів з постійно стрімко оновлюючою нормативно-правовою базою, адже певний час навчання велося за застарілою програмою. Однак, вже за часів незалежності в Україні зроблено чимало науково-обґрунтованих пропозицій щодо зміни застарілої системи викладання правознавства в школі, зокрема, щодо навчального курсу “Права людини”.

У кінці ХХ – на початку ХХІ сторіччя проблема удосконалення національної шкільної правової системи освіти та приведення їх у відповідність до визнаних у світі нормативів стала дійсно нагальною, і її розв’язання справляло і справляє безпосередній вплив на формування світогляду нової генерації українського суспільства.

Після розпаду СРСР утворилася велика кількість незалежних держав. Перед цими державами, і перед Україною зокрема, постали складні завдання реформування шкільної правової освітньої системи, що проходило на тлі складних процесів трансформації суспільних відносин, загальної модернізації на шляху до демократизації суспільства. Закономірно, що на межі нового тисячоліття становлення України як демократичної правової держави потребувало суттєвого підвищення правової культури всіх верств населення, а особливо представників органів влади всіх рівнів, неухильного дотримання всіма суб’єктами права вимог законодавства, кваліфікованого його застосування. Особливої значущості набуло питання щодо формування правосвідомості громадянина нової незалежної держави.

У ході цих процесів змінилися й правові орієнтири. Розгалуженість національного законодавства характеризується рівнем запровадження загальнолюдських принципів і норм, що напрацьовані демократичними країнами і закріплені у відповідних деклараціях та інших правових документах міжнародного рівня. Досконалість правових норм, у свою чергу, стала основою гармонізації суспільних відносин та перманентного їх розвитку, що вважається необхідною умовою існування і стабільного розвитку країн у сучасному світі.

Ідея прав людини хвилювала все прогресивне людство упродовж багатьох

століть. У 1948 р. ООН ухвалила та проголосила Загальну декларацію прав людини. Там наведені основні права, “виконання яких мають прагнути” всі у світі, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних й інших переконань, національного або соціального походження, майнового або іншого становища.

Особливе місце у питанні про права людини посідає проблема прав дітей, починаючи з 1924 р., коли була проголошена Женевська конвенція про права дітей, а також ухвалена у 1959 р. Декларація прав дітей. Проте ці документи були неповними, нечітко сформульованими, а сама тема маловідомою. Ситуація суттєво змінилася в 1989 р. з ухваленням ООН Конвенції про права дитини, яка містить повний перелік чітко визначених прав. Упродовж кількох років вона стала, без сумніву, найвідомішим документом із прав дитини, який ратифікувала більшість країн світу.

Особливістю нашого суспільства є те, що не лише діти, а й багато дорослих мало знають про існування Конвенції ООН про права дитини [1]. В Україні Конвенція ООН про права дитини набула чинності з 27 вересня 1991 р. [2, с. 1-4]. У законотворчій діяльності щодо захисту, підтримки і допомоги дітям Україна намагалася виходити з гуманістичних принципів і вимог Конвенції ООН про права дитини й інших міжнародних договорів та угод, спрямованих на захист і гарантування прав та інтересів дитини.

Ці документи взято за відправні точки в законодавстві про права дітей. Після ознайомлення з ними можна вважати перший етап у викладанні прав дитини завершеним [3, с. 28-33]. Усе ж це лише початок у дуже непростому процесі засвоєння нових для дітей понять.

Чи не найскладнішим був другий етап, на якому діти мали досягти розуміння значення і глибинної суті цих прав. Головна складність полягала в тому, що наявність прав у дитини, причому не декларативних, а реальних, суперечить авторитарним підвалинам нашого ладу, які склалися впродовж десятиліть, спираючись на особливості менталітету нашого народу [4, с. 4-6].

Основний юридичний постулат правової демократичної держави, яку ми прагнемо побудувати в Україні, такий: інтереси особистості абсолютні, інтереси держави відносні.

Нас, наших батьків і дідів упродовж десятиліть привчали до думки, що державні інтереси треба ставити вище власних, що заради великої ідеї можна пожертвувати невинними людьми, що одна людина – ніщо порівняно з колективом чи партією. Лише сьогодні ми нарешті зрозуміли, що завданням правового суспільства є формування в кожній людині впевненості в самоцінності особистості, почуття власної гідності [5, с. 8-14].

Саме ці дві якості є основоположними у процесі формування особистості в демократичному суспільстві, де найвищими цінностями є свобода особистості, її людські та громадянські права.

Для того, щоб людина поважала закон, що є однією з ознак демократичного суспільства, вона повинна не лише його знати і розуміти, виконувати правові приписи, а й мати відповідні особисті переконання щодо необхідності цього закону – тобто володіти правовою культурою. З огляду на це в державі в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. було проведено низку заходів, спрямованих на піднесення ролі шкільної правової освіти молоді, які відповідали міжнародним стандартам. Піднесення ролі

прав людини у міжнародному та національному законодавстві стало необхідною запорукою демократизації суспільства, захисту природних прав людини від утиску з боку державних інститутів. Генеральна Асамблея ООН із 60-х рр. ХХ ст. приділяє дуже велику увагу активізації вивчення прав людини у школах усього світу, і цей процес набуває дедалі більшого значення для української системи шкільної правової освіти [6].

Не менше значення надавалося правовій освіті на регіональному рівні. Рада Європи за рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи R (85)7 від 14 травня 1985 р. запропонувала урядам країн-членів і тих країн, які ще не стали членами Ради Європи, ураховуючи їхні національні системи освіти та зміст базових законодавчих актів, усіляко сприяти викладанню та засвоєнню прав людини у школах [7].

Завдяки цьому в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у багатьох школах України було запроваджено викладання в 10-11 класах курсу “Права людини”. Зазначимо, що цей навчальний курс був запропонований для спеціалізованих шкіл, гімназій і ліцеїв з поглибленим вивченням права та соціально-гуманітарних дисциплін. Для цього курсу були розроблені спеціальні навчальні програми відповідно до спеціалізації загальноосвітнього навчального закладу. Ще у 1995 р. було теоретично обґрунтовано читання курсу на науковому рівні, що втілювалося в програму, рекомендовану МОН України для обговорення наукової та педагогічної громадськості України. Саме тому важливим елементом у структурі шкільної правової освіти і виховання України у кінці ХХ ст. став навчальний курс “Права людини” [8, с. 2–25].

Необхідність запровадження у загальноосвітніх навчальних закладах такого курсу зумовлювалася найважливішим завданням тогочасної української школи – формуванням у школярів майбутнього нації, виховання вільних, високодисциплінованих і гордих людей, гідних громадян своєї незалежної держави. Однак у тих умовах низької правової культури і всеосяжного правового нігілізму здійснити це практично було неможливо без повсякденного цілеспрямованого впливу на учнівську молодь з метою формування нового світогляду, який би базувався на загальноновизнаних демократичних засадах і загальнолюдських правових цінностях.

Важливим елементом у структурі шкільної правової освіти та виховання став навчальний курс “Права людини”, який рекомендувалося вивчати у 10–11-х класах загальноосвітніх шкіл та для поглибленого вивчення (на основі цієї ж програми) у школах, ліцеях і гімназіях гуманітарного, насамперед, юридичного профілю.

Ідея вчених базувалася на необхідності безперервної довготермінової програми юридичної освіти та виховання, розрахованої на всі види освітніх закладів, починаючи з дитячого садка. Саме тому курс “Права людини” для 10–11 класів став продовженням курсу “Основи держави і права України” (“Правознавство”), який вивчався у 9-х класах загальноосвітніх шкіл, поглиблюючи знання про основні права людини і громадянина. Принциповою відмінністю нової навчальної програми стала її спрямованість на певну переорієнтацію у правовому світогляді школяра [8, с. 2-3].

Запровадження цього курсу пов’язувалося з необхідністю розвивати в людині зі шкільного віку почуття гідності, усвідомлення своїх прав, взаємозв’язок реалізації прав людини із суспільною системою, у якій вона живе, знання про захист прав людини, якщо їх порушено, та про механізм цього захисту. З огляду на це упродовж

навчання у школі кожен учень мав ознайомитися із правами людини в межах його підготовки до життя, оскільки саме школа була тим осередком, що могла і повинна була навчити самоповаги та гідності кожну людину.

Права людини й основні свободи дозволяють повною мірою розвивати і використовувати такі притаманні людині властивості, як розум, талант, свідомість і задовольняти духовні й інші потреби. Вони базуються на дедалі потужнішому прагненні людства до такого життя, у якому притаманні з народження гідність і цінність кожної людської особистості будуть користуватися повагою та захистом. Ігнорування прав й основних свобод людини стає не лише особистою трагедією, а й створює передумови для соціальної та політичної нестабільності, породжує насилля, провокує конфлікти як усередині суспільства і країн, так і між ними.

Піднесення ролі прав людини у міжнародному та національному законодавстві стало необхідною запорукою демократизації суспільства, захисту природних прав людини від утиску з боку державних інститутів [9, с. 49-50].

Слід зауважити, що вже на міжнародному рівні розроблені цілі програми, які стосуються викладання та загальної просвітницької роботи з прав людини. Така діяльність на міжнародному рівні активно проводиться ще із 70-х рр. ХХ ст. Зокрема, ідеться про Міжнародний конгрес ЮНЕСКО з викладання прав людини (Відень, 1978), Міжнародний конгрес ЮНЕСКО з освіти, інформації та документації у галузі прав людини (Мальта, 1987), на яких державам пропонувалося створити дієву систему викладання та освіти у галузі прав людини, яка була б доступною для усіх категорій населення й охоплювала б усі рівні освіти. Міжнародний конгрес ЮНЕСКО з освіти прав людини і демократії (Монреаль, 1993) ухвалив Всесвітній план діяльності з навчання правам людини і демократії, де зазначалися головні цілі освіти у даній сфері та заходи з їх досягнення [10, с. 164-166].

Як бачимо, у міжнародній практиці існує багато напрацювань у сфері вивчення прав людини.

Важливим елементом у структурі шкільної правової освіти та виховання став навчальний курс “Права людини”, який рекомендувалося для впровадження у старших класах.

Сенс запровадження цього курсу, починаючи зі школи, полягав у необхідності розвивати в людині зі шкільного віку почуття гідності, усвідомлення свого місця в суспільстві, своїх прав, поваги до прав інших людей. З огляду на це упродовж навчання у школі кожен учень мав ознайомитися з правами людини в межах його підготовки до життя, оскільки саме школа була і залишається тим осередком, де повинні навчати самоповаги та виховувати в кожній людині почуття власної гідності.

Курс “Права людини” став логічним продовження курсу “Основи правознавства”, який вивчається в 9-х класах загальноосвітніх шкіл, поглиблюючи знання про основні права людини і громадянина. Принциповою відмінністю цієї навчальної дисципліни стала її спрямованість на певну переорієнтацію у правовому світогляді школяра. Розрахований курс 1 год на тиждень упродовж двох років, усього 68 год. У разі поглибленого вивчення “Прав людини” у школах, ліцеях і гімназіях гуманітарного профілю рекомендувалося зберегти структуру курсу, але, згідно з навчальним планом, пропорційно збільшувати кількість годин на кожну тему і

запланувати більше часу на повторення та практичні заняття [8, с. 2-25].

Головне завдання, яке мав розв'язати цей курс, виражалось у сприяттні формуванню правового світогляду молоді, зокрема, її системи теоретичних поглядів на права й основні свободи людини, та відповідної активної життєвої позиції, ціннісних орієнтирів, ідеалів, переконань, принципів пізнання.

Крім того, запровадження цього курсу пов'язувалося і з необхідністю розвивати в людині зі шкільного віку почуття гідності, усвідомлення своїх прав, взаємозв'язку реалізації прав людини із суспільною системою, у якій вона живе, озброювати знаннями про захист прав людини, якщо їх порушено, та про механізм цього захисту. Разом із цим, упродовж навчання у школі, кожен учень мав ознайомитися з правами людини в межах його підготовки до життя, оскільки саме школа була і залишається тим осередком, що може і повинна навчити самоповаги та гідності кожному людину.

Вивчення курсу переконувало учнів, що рівень життя у демократичному суспільстві залежить від свободи та незалежності його членів, від рівня розвитку культури прав людини. Разом із цим, курс формував в учнів розуміння необхідності виконання демократичних законів як державними органами й організаціями, так й окремими особами. Крім цього, курс виховував у школярів упевненість у необхідності виконання правових обов'язків як важливої умови гармонійного життя у суспільстві, здатність приймати відповідальні рішення у різних життєвих ситуаціях, необхідних для виживання людини взагалі.

Виховання у школярів переконань у необхідності дотримання правових обов'язків – важлива умова підвищення ефективності профілактики правопорушень і шкідливих звичок, соціальної пасивності.

Запровадження цього курсу мало розв'язати і багато навчально-виховних завдань. Це, зокрема, виховання школярів у дусі повної поваги до прав людини й основних свобод, у піднесенні культури прав людини, у ствердженні людської гідності та вартісності особистості.

Весь курс базувався на тому принципі, що права і свободи людини не є суто правовими та нормативними настановами, що ці правила поведінки людей впливають з моральних, етичних, політичних, культурних нормативів суспільства тощо.

Таким чином, у системі шкільної правової освіти сьогодні курс “Права людини” відіграє важливе місце. На нашу думку, в Україні слід також сформувавши розгалужену та багаторівневу систему освіти з питань прав людини. Вона стане одним із чинників змін у правосвідомості громадян України. Причому змін, орієнтованих на особистість і направлених на формування у суспільства глибокої поваги до прав людини та громадянина.

Використані джерела:

1. Лактіонова Г. М. Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування / Г. М. Лактіонова. – К. : Науковий світ, 2001. – 37 с.
2. Конвенція ООН з прав дитини : шляхи практичного застосування. – К. : Науковий світ, 2000. – 38 с.
3. Дітям про Декларацію та Конвенцію із захисту прав дитини // Дитячий садок. – 2006. – № 22-24. – С. 22-34.
4. Куриленко О. Дитині про права людини / О. Куриленко // Психолог. – 2004. – № 3-4. – С. 4-6.

5. *Майор Н. С.* Дітям про їхні права : метод. посіб. [для учнів загальноосв. навч. закл.] / Н. С. Майор, О. Ю. Чаварга. – Ужгород, 2005. – 82 с.
6. Права людини від Української Гельсінської спілки з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1150957520>. – Назва з екрану.
7. Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи Я (85) 7 від 14 травня 1985 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pld.org.ua/index>. – Назва з екрану
8. *Денисов В. Н.* Програма курсу “Права людини” для учнів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів / В. Н. Денисов, П. М. Рабінович, В. С. Семенов, І. Б. Усенко, Л. Г. Заблоцька // Інформац. зб. Міністерства освіти України. – 1995. – № 19. – С. 2-25.
9. *Скворець В. О.* Право в нашому житті / В. О. Скворець // Позакласний час. – 2004. – № 17-18. – С. 49-50.
10. *Кацубо С. П.* Основы прав человека : учебн. [для студ.] / С. П. Кацубо, И. В. Кучвальская, С. Б. Лугвин. – Минск : Университетское, 2002. – 264 с.

Гуз А. М. Особенности введения преподавания учебной дисциплины “Права человека” в общеобразовательных учебных заведениях Украины.

В статье рассмотрены особенности преподавания учебной дисциплины “Права человека” в общеобразовательных учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: преподавание, дисциплина, права человека, правовая система, личность.

Guz A. M. Features of introduction of teaching of educational discipline of “human Right” in general educational establishments of Ukraine.

In the article the features of teaching of educational discipline of “human Right” are considered in general educational establishments of Ukraine.

Keywords: teaching, discipline, human rights, legal system, personality.

Гуріна О. О.

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС ЯК ЮРИДИЧНА ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ТА ПРАКТИКА УКРАЇНИ)

Сьогодні проходить стрімкий процес інтеграції європейських норм та стандартів в усі сфери життя українського народу. Він не оминув і галузь освіти та має назву “Болонський процес”. Принципи та методи європейської освітньої діяльності, впроваджені в державну систему освіти, забезпечать громадян України практичною реалізацією права на освіту відповідно до європейських стандартів.

Ключові слова: Болонський процес, освіта, система, право, реалізація, досвід.

Під впливом зарубіжних перетворень в освітянській політиці ХХ-ХІ ст. Україна стала на шлях освітньої реформи в галузі вищої освіти. Країни Європейського Союзу вважають за необхідність створити “європейський простір вищої освіти”, який стане гарантом реалізації права на освіту кожного громадянина, сприятиме всебічному розвитку особистості та європейського суспільства.

Під впливом глобалізації економіки і інформаційних технологій керівництво країн Європейського Союзу зрозуміло, що знання стають основним економічним